

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546733> | LOG_0244

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

cito perit, omnes enim ejus partes substantia constant molli & fragili.

Aliquando etiam in hortis & vallibus progerminat, ubi ejus semen per aves, vel fluminum raptum delatum fuit, si arbor transversaliter dissecetur, ejus lignum ex multis sibi inpositis volvulis videtur compositum.

Nomen. Latine *Palacca*, juxta Malaicenses *Caju Palacca*, nomen hoc gerens ab *Aroe Palacca*, qui celebris fuit rex in regione Boegenfi, ac si hæc arbor rex esset cæterarum arborum, unde & vocari posset *Rex silvarum*. Ternatice *Affu*. Amboinice in *Leytimora Ayloun Hoffs*.

Locus. In Amboinæ montibus occurrit, uti & in Moluccis, atque in Celebe. In Hitoënsibus montibus majori reperitur copia, ubi sæpe magnum præbet incommodum, si per ventos disjecta in vallibus decumbat, quod facile ipsi addidit, atque ingenti suo truncum fluminum cursum prohibet, unde in isto tractu inundationem sæpe causat.

Usus. Ex ejus truncum satis lati asseres & trabes formari possunt, quæ politæ elegantes quodammodo sunt ob pectinum decursum, sed non nisi ad superiores ædium partes adhibendæ sunt, non vero ad strata vel fulcra, uti id Amboinensium quidam cives suo periculo & damno experti fuere, qui per commodam elaborationem ferræ & dolabræ adlecti fuere: Vegetativum quoque lignum est, inveni enim in vallibus prolapsas arbores, quarum inferior computruerat truncus, non autem vertex, atque ubi is terram tangebatur, vigeat, atque florebat is adeo luxuriose, ac si terræ infixus & erectus esset, ita ut sine dubio in novam excrevisset arborem: Cæterum nullus alius hujus arboris usus innotuit, excepta Ternatenfi superstitione, nemini scilicet licitum esse præter Orang kayen, illisque, qui supra alios sese elevare tentant, hos capiti vel post aures inponere flores, quum sint decerpti ex arbore, quæ est rex silvarum.

Tabula Centesima Vigesima Quinta

Ramum exhibet *Palacca* floribus onustum. Ubi Litt. A. folium junioris arboris denotat.

CAPUT QUADRAGESIMUM SECUNDUM.

Halecus litorea. Haleky Laut.

Halecus est arbor humilis litorea, sæpe tantum frutescens, quum vero aliquando unicum modo emittat truncum, crus crassum, qui humilis est, incurvus, & inclinans, hinc inter arbores quoque locari potest. Magnam habet adfinitatem cum *Novella* seu *Daun Baroe*, ita ut quidam ejus putent esse speciem, atque hinc eam denominent. In binas dividitur species in *terrestrem* & *litoream*.

Litorea Halecus ad arbores proxime accedit, quum unum ac sæpe geminum producat truncum ad viri altitudinem, sed incurvum & sinuosum, atque ex ejus radicibus multi laterales excrescunt furculi, unde irregularis sæpe frutex est, corticem gerens glabrum & cinereum.

Folia cum illis *Daun Baroe* conveniunt, suntque cordiformia, & integra, quorum maxima sex septemve pollices longa sunt, quinque ac sex lata, plurima vero minora sunt, costas gerentia laterales parallelas, suntque firma, ac subtus cinerea & rugosa, ac si farina & arena conspersa essent, quod etiam in superiore parte juniorum foliorum conspicitur juxta ipsorum costas. Bina sibi sunt obposita, longis insidentia petiolis, odoris gravis & ingrati, qui ad urinam nempe vaccarum accedit, ita ut in transitu hic percipiatur, & caput adgraveret, præsertim si per solem folia fuerint calefacta & exaltata. Petioli porro, ramuli, & cuncti hujus arboris furculi rugosi sunt, & arena quasi conspersi: Ex foliorum alis longi, tenues, & simplices excrescunt petioli, quibus verticillatim adcrescunt capitula, quæ sese aperiunt in flosculos muscosos.

Fructus

cito fit, cito perit, want alle zyne deelen zyn van een weeke en brooze substantie.

Hy komt ook zomtyds in de thuynen en Valeyen op, werwaarts 't zaad door de Vogels of afloop der rivieren gebragt is; als men den boom divers doorkapt, zo schynt het hout als van veele boven malkander leggende rollen gemaakt te zyn.

Naam. In 't Latyn *Palacca*, na 't Maleytze *Caju Palacca*, dragende den naam van *Aroe Palacca*, een vermaarde Koning op 't Boegische land, als of dezen boom Koning wilde wezen over andere bomen, daarom men hem mogte beten *Rex silvarum*. Op Ternaats *Affu*. Amboinsch op *Leytimor Ayloun Hoffs*.

Plaats. Hy is bekend in 't Amboinsche gebergte, als mede in de Moluccos en op Celebes. Op 't Hitoëze gebergte vind men hem meer, daar hy zomtyds veel spoox maakt, als by van de winden omgeworpen, in de Valeyen valt, 't welk hem ligt gebeurd, en aldaar met zyn onbeschoften stromk, den loop van de rivieren stopt, en een groot woelen in 't omleggende land veroorzaakt.

Gebruik. Van den stam kan men wel brede planken en balken hebben, die opgeschaapt eenige fragiliteit vertonen, wegens 't lopen der kammen, maar men moet ze niet als tot bovenwerk van de buyzen gebruiken, en niet tot onderleggers of platen nemen, gelyk zommige Amboinsche Burgers met schade aan baare buyzen ondervonden hebben, die door de gemakkelijheid van 't zagen en kappen tot dit hout aangelokt wierden; 't is mede een levend hout, want ik heb omgevalle bomen in de Valeyen gevonden, waar van den ondersten stam al vergaan was, maar met de kruyn, daar hy de aarde raakte, groeyde en bloeyde hy nog zo weelderig, als of hy over eynd stond. En na alle waarfchynelijheid stond by een nieuwen boom te werden, anders is geen gebruik van dezen boom tot nog toe bekend, bebalven een Ternataanse superstitie, dat niemant, dan Orang kayen, en die boven andere willen wyfsteeken, deze bloemen op 't hooft, of agter de ooren mogen dragen, als zynde genomen van den Koning des wouds.

De hondert vyf- en twintigste Plaat

Vertoont een Tak van de *Palacca Boom*, met zyn bloem. Alwaar Lett. A. een blad van een jonge boom aanwyft.

XLII. HOOFDSTUK.

De Strandt Haleck-Boom.

Haleky is een lage strand-boom, en meerendeels maar een struyk, doch om dat het zomtyds met een stam opschiet, in de dikte van een dye, niet hoog, krom, en overbellende, zo wil hy mede onder de bomen plaats hebben. Hy heeft ook groote gemeenschap met de *Novella* of *Daun Baroe*, zo dat hem zommige voor een geslagt daar van houden, en ook daar naar benoemen. Hy werd verdeeld in twee zoorten, 1. landelyke, 2. strandelyke.

De strandelyke zoorte, *Haleky Laut*, komt de bomen naaft, hebbende een of twee stammen van een man hoog, dog krom en bogtig, en uyt de wortelen nog veele zydescheuten voortbrengende, en derhalven een onfatsoenelyken struyk wytmakende, met een evene en graauwe schorsse.

De bladeren gelyken die van *Daun Baroe*, hertvormig, met effene kanten, de grootste zes en zeven duymen lang, vyf en zes breed, dog de meeste zyn kleender, met parallelle zyde-ribben, styf, van onderen graauwachtig en ruig, als of ze met meel en zand bestrooyd waren, 't welk men ook ziet aan de bovenste zyde van de jonge bladeren, langs de ribben. Zy staan twee en twee tegens malkanderen, en op lange steelen, sterk, en onliefslyk van reuk, te weten na koe-pis riekende, zo dat men die in 't voorbygaan gewaar werd, en 't hooft bewaren, inzonderheid als zy door de Son verwarmt worden. De steelen, ryskens, en alle de uytpruytels zyn mede ruig, en als met zand bestrooyt, uyt den schoot der bladeren komen lange dunne, en enkelde steelen voort, rontom welke wervels-gewys staan kleene knopjes, waar uyt kleene en moschagtige bloempjes werden.

De

Fructus baccæ sunt bini ac terni simul dependentes uno ex petiolo, quævis autem bacca *Ricini* fructum refert, sed multo minor est, glauca, ac brevibus mollibusque apicibus, spinulas mentientibus donata, suntque arena quasi conspersi hi fructus, & in tres partes divisi, ut in *Ricino*, quarum quævis per longitudinem iterum sulcata est. In tres quoque cellulas divisi sunt, atque in quavis nigrum, durum, & glabrum continetur ossiculum, magnitudine *Piperis albi*. Arboris lignum est album, solidum, ac subtilis substantiæ instar *Eboris*, atque poliri potest, est autem leve & molle, fere instar *Tiliæ nostratis*.

Florêt Junio & Julio, quum & fructus excrescunt, in media etiam crescit regione, sed ab hominibus ibi per stipites potissimum propagatur, lignum enim ejus quam maxime est vegetativum.

Nomen. Latine *Halecus Litorea*. Malaice quidam hanc vocant *Daun Capur Laut*, h. e. folium calceum litoreum, & *Daun Baru Laut*, quod nomen proprie *Novellæ litoreæ*, supra libro tertio descriptæ, competit: vulgari autem nomine Amboinensi *Haleky Laut* & *Haleky Laun Ulu* nota est hæc arbor.

Locus. Contempta est arbor, ubivis in litoribus hisce Orientalibus obvia, raro autem ad arbusculæ crafitiam excrescit, quum tam sæpe amputetur.

Usus. Lignum ejus aptum est ad opera scrinaria subtilia & pusilla, ut & ad asseres excisos & elaboratos instar topiarii operis, quod apud nos ex *Tiliæ* ligno perficitur, *Haleci* vero lignum durius est & magis albicat.

Ejus rami quotidie ad hortorum palos & sepes adhibentur, quum facillime progerminant, æque ac *Daun Baroe*, molestum vero est iis adstare vel adfodere ob gravem & urinosum foliorum odorem, qui incolis non obstat. Torniones cancellos ex hoc ligno fabricare quoque norunt, raro autem ejus frusta inveniuntur satis magna, nisi in desertis locis, quum a fervis aliquin quotidie cædatur, & a ramis defraudetur.

Tabula Centesima Vigesima Sexta

Ramum exhibet *Haleci litoreæ*, quæ *Ricnocarpi* seu *Mercurialis* species videtur.

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

Halecus terrestris. Haleky.

H*Alecus terrestris* nequiquam inter arbores numeranda est, quum arbuscula sit humilis, simplicem brevemque gerens stipitem, qui sese mox in raros rectosque dividit ramos, pedem circiter crassos, instar *Coryli*, tres autem ejus inveniuntur species *vulgaris*, *alba*, & *rugosa*.

Primo *Halecus vulgaris* simplicem & rectum gerit truncum, octo & duodecim pedes altum, ultra pedem crassum, cortice obductum glabro, ex cinereo-fusco, succoso, & lento, qui facile decorticari potest. Ejus folia solitaria longissimis insident pedunculis, illis *Coryli* similia, cordiformia nempe, in longum angustumque apicem desinentia, tenuiora & flacidiora precedentibus, subtus non cinerea, sed glauca, parvis rarisque dentibus ad oras notata, qui in vetustioribus evanescent, quinque & sex pollices longa, excepto apice, mollia, & lanuginosa, quales etiam sunt petioli ac furculi.

Tenera folia fusca sunt, & quam maxime lanuginosa ac dentata, dein ab utraque parte angulosa sunt ac trigona, quod in vetustis iterum disparet, quæ rotundiora sunt, multis porro costis pertexta sunt, sicca, & rugosa, nullum peculiarem exhibitia saporem vel odorem instar *Malvæ*.

Ex foliorum alis tenuis ac longus progerminat petiolus, capitula sustinens plurima racemosa quasi, *Tritici* grano minora, quæ in flosculos explicantur multo.

De vruchten zyn besien, met 2. en 3. by malkander hangende, op eenen steel, en ieder besien gelykt de vrucht van *Ricinus*, dog veel kleender, grys-groen, met korte weeke spitsjes, als doornjes bezet, en daar en boven zandig, ook in 3. verdeeld, gelyk aan *Ricinus*, en ieder deel heeft weder een voore in de lengte. Binnen zyn 3. buyskens, en in ieder buysje een swarte, harde, en gladde korf, in de grootte van witte peper; het bout is wit, van digte en fyne substantie, als yvoor, en laat zig glad werken, dog ligt en week, schier als ons *Linden-bout*.

Het bloeyd in Juny en July, wanneer men ook de vruchten heeft, maar 't groeyd ook landwaard in, doch meest door menschen aldaar met stokken geplant, want het is een ligt groeyend hout.

Naam. In 't Latyn *Halecus Litorea*. Op Maleys noemen 't zommige *Daun Capur Laut*, dat is kalk-blad op strand, en *Daun Baru Laut*, welken naam eygentlyk aan de boven in het derde boek beschrevene *Novella Litorea* toekomt; maar 't is meest bekend met den Amboinschen naam *Haleky Laut*, en *Haleky Laun Ulu*.

Plaats. Het is een veragte boom, en op alle stranden van deze Oosterfche Eylanden gemeen, dog zelden opschietende tot de dikte van een boompje, om dat men hem zo dikwils afskapt.

Gebruik. Het hout is bequaam tot fyn of kleyn scbrynwark, of uytgehouwene plankjes en loofwerk daar van te maken, gelyk men met ons *Linden-bout* doet, dog *Haleky* is witter en harder.

De takken werden dagelyks gebruykt tot thuynstaken, en andere dunne stylen; daar ze dan weder uytscieten, zo wel als de *Daun Baroe*, doch 't is moeyelyk daar omtrent te staan of te zitten, wegens den sterken pis-reuk der bladeren, 't welk de Inlanders niet eens gevoelen. De *Drayers* konnen daar ook alderhande tralien van maken, doch vinden zelden zulke groote stukken, of moeten ze op afgelegene plaatzen zoeken, om datze van de Slaven dagelyks gekapt, en van haar takken berooft werden.

De hondert zes- en twintigste Plaat

VERTOONT een Tak van de strand Haleck-Boom, welke een soort schynt te zyn van de *Ricnocarpus* ofte de *Mercurialis*.

XLIII. HOOFDSTUK.

De Landt Haleky-Boom.

H*Alecus terrestris* mag geenzints onder de bomen gerekend werden, want het is een laag boompje, beneden met een enkelde stam, maar die zig straks in weinige takken verdeeld, omtrent een been dik, gelyk onze *Hazelaars*; het werd verdeelt in drie soorten, als 1. 't gemeene, 2. 't witte, 3. 't ruige.

1. *Haleky*, 't gemeene heeft een enkelde regte stam, acht en twaalf voeten hoog, en ruim een been dik, bekleed met een effene, uit den grauwen bruinachtige, zappige, en taye schorffe, die zig ligt laat afschillen. De bladeren staan enkeld, op zeer lange steelen, die van *Haselaren* gelyk, te weten, bertvoormig, met een lange smalle spitse, dunder en slapper, dan de vorige, van onderen niet grauww, maar blauw-groen, met kleene en wyde tandkens aan de randen, derwelke egter aan de oude meest vergaan, vyf en ses duimen lank, behalven de spitse, zagt en wolagtig in 't aantasten, gelyk ook de steeltjes en scheutjes zyn.

De jonge bladeren zyn bruin, en zeer wolagtig, merkelyk getand, daar na gewinnenze aan weer zyden een uittrekkende boek, en worden dryzydig, dog deze boeken verliezen hun wederom aan de oude, die ook onder werden, voorts zynze met vele ribben doortogen, droog, en rimpelig, van geen zonderlyken reuk of smaak, veel na de *Maluwe* trekkende.

Uit den schoot der bladeren komt mede een dunne en lange steel voort, daar aan kleene knopjes hangen, tros gewys agter malkander, kleender, dan gerst, waar uit